

5. Бала – ылай, ана гулал.
6. Ана өмірдің гүлі, баланың бүлбили.
7. Анасын көріп, қызын ал.

The given proverbs show the typical interrelations between mother and child, the role of mother and father in the upbringing of the child, and the obligation of respectful relation to the parents.

Thus, in the result of the definitional and componential analysis of the concept “mother/ана” with paremiological units we can come to the following conclusion:

1. Maslova.V.A. Cognitive linguistics. –Minsk: Tetra-sistema. 2004.
2. Karakalpak folklore. –Nukus: 1978. (Қарақалпақ халық нақыл-мақаллары)

Ушбу мақола «Она» тушунчасининг қорақалпақ тили мақолларыдағы тасвирий ва таркибий тахлили ҳақида. Ишнинг мақсади қорақалпақ тилида «Она» тушунчасига тегишли мақолларни тасвирлаш ва тахлил қилиш. Мақолада тасвирлаш ва таркиблаш тахлили усуллари қўлланилган. Ушбу концепт универсал, у ўзининг тушунчасига эга бўлиб, қорақалпақ маданиятини таърифлайдиган удумларни, урф-одатлар ва эътиқодларни акс эттиради.

Данная статья посвящается дефиниционному и компонентному анализу концепта «Мать/Ана» в пословицах каракалпакского языка. Целью работы является анализ и описание пословиц содержащих концепт Mother/Ана в каракалпакском языке. В статье используются следующие методы: дефиниционный, компонентный и описательный анализ. Настоящий концепт универсален, он имеет значения в том числе, обычаи, традиции и веры характерные для каракалпакской культуры.

The given article deals with the definitional and componential analysis of the concept “mother/ ана” in proverbs of the Karakalpak language. The aim of the article is the analysis and description of proverbs containing the concept “Mother/Ана” in the Karakalpak language. In the article the following methods are used: definitional, componential and descriptive analysis. The present concept is universal, it has the meanings, including customs, traditions and beliefs, characterized for Karakalpak culture.

Bibliography

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

Адебиеттану

САХРАДАҒЫ МУХАББАТ ДЭСТАНЫ

(К.Рахмановтың «Шөл дәстаны» поэмасында конфликт хэм характер)

П.А.Дабылов –үлкен илимий хызметкер-излениўши

Әжияз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: лиро-эпик поэма, лирик қахрамон, эпик қахрамон, конфликт, лирик характер, инсон ва сахро, мухаббат, чўл достони.

Ключевые слова: лиро-эпическая поэма, лирический герой, эпический герой, конфликт, лирический характер, человек и пустыня, любовь, легенда о пустыне.

Key words: lyric-epic poem, lyric hero, epic hero, conflict, lyric character, person and desert, love, legend about desert.

«К.Рахмановтың шығармалары адам кеўлиндеги драматизмлерди беріў менен ажыралып турады» [3:128]. Шайырдың дәретиўшилигиниң тийкарғы өзгешелиги болған бул характерли белгини оның поэмаларынан да көриўге болады.

Поэмалардағы конфликтлер өз дәуириниң руўхы менен байланыслы ҳалда дәрәп отырады. XX әсирдиң 30-40-жылларында қарақалпақ әдебиятында дәретилген поэмаларда конфликтлер, негизинен, класслық гүреслер характеринде, яғный социаллық конфликт көринисинде жүзеге шыққан болса, 60-70-жыллардағы поэмаларда конфликтлер көбирек лирикалық қахарманның, жеке адамның психологиясында көрине баслады. Бул нәрсе әдебияттың қахарман образын жаратыўдағы дәслепки жыллардағы коллективті сүўретлеў позициясынан шегинип, енди жеке инсан концепциясын сәўлелендириўге бет бурғанлығынан дерек береді.

Кенесбай Рахмановтың «Шөл дәстаны» поэмасында ортаға қойылған жәмийетлик-социаллық әхмийетке ийе машқала - бул XX әсирдиң 70-жылларындағы Еллиқала массивин өзлестириў, шөл жерлерге суў апарып, бағы-бостанлыққа айландырыўдан ибарат. Сондай-ақ, усы мәселе этирапына дәрелген, өз дәуириниң даңқы қахарманлықарын жәреткен инсанлардың жарқын образын жаратыўда олардың психологиялық кеширмелерин ашып беріўди нәзерде тутады. Шайыр бул поэмада өмир шынлығын тек ғана субъектив характерде сәўлелендириў менен шекленип қалмастан, ал ўақыяларды өз еркине жиберип, яғный объектив халатларда турып та сүўретлейди. Демек, поэмадағы хәдийселер лирикалық қахарман, объектив қахарман хәм дәуір руўхы менен тығыз бириккен ҳалда ашылып отырады.

Шығармадағы лирикалық қахарман образындағы инсан-бул шайырдың тулғасы, оның руўхый келбети менен жақын образ, яғный шайыр лирикалық қахарман образына кирип, кең массаның, заман хәм дәуірдиң прогрессив идеяларын сәўлелендирген. Сонлықтан, көпшилиқ жағдайда лирикалық қахарман ой-пикирлериниң халықтың кең қатламының кеширмелерине үнлес келиўи усыннан. Бул сыпат лирикалық қахарманның типилигин тәмийинлейди. Деген менен, лирикалық қахарман геиде өз орнын эпикалық қахарманларға босатып береді. «...Лиро-эпикалық поэмада қахарман келбети тез-тез алмасып турған ўақыялар фонында, хәр қыйлы халат хәм шәраятларда, бир-бирине қарсы қойылған характерлердиң тийкарында ашылады» [1:57]. Демек, «Шөл

on the one hand, the concept “mother” is the basic and key concept in linguoculture of different peoples and languages; on the other hand, this concept is a socially and culturally specific concept, as the evaluative meanings of notions of every ethnos are expressed in it.

The research work shows, that, in spite of the fact that the concept “mother” is universal, it has meanings, including and expressing the traditions, customs, beliefs, moral principles, rules and other norms, which are connected with the care for children and their upbringing, characterized for every culture.

дәстаны» поэмасында да өмир шынлығын сүўретлеўде тап усындай принциплердиң орын алыўы дәретпениң лиро-эпикалық поэма екенлигин тастыйықлайды.

Поэманың прологында әскерликте жүрген Батырдың сүйиклиси Рахимаға жазған сағыныш хаты берилген. Усы жерде хаттың поэмадағы атқаратуғын поэтикалық хызмети қандай?-деген сораў туўылады. Бул хаттың идеялық мазмұнында бириншиден, шөл менен болған айқаста инсан гүресиниң нәтийжелерин, конфликттен туўылған сахрадағы бағ хәм лирикалық характердиң келбетин көрсек, екншиден, Еллиқалаға туңғыш бәхәр алып келген зәбердес инсанлардың бири-Нурман атаның басып өткен өмир жолларынан дәрәк берип турады. Биз сахраны жуўасытқан бул қахарман образы менен тереңирек танысқанша асығамыз:

...Быйыл Нурман атам шағында шығар,

Дәл тийгизип нийет нышанасына.

Атам-«Еллиқ»теги дәслепки шынар,

Бизлер мезгеймиз тек бир шақасына [2:66].

Поэманың биринши хәм екнши бөлимлериндеги лирикалық қахарманның монологы арқалы шөлдиң картинасы, оның тәбиятындағы өжетлик хәм қайсарлық қәсийетлери менен танысамыз. Бунда талай әсирлерден берли қуяшқа тапталып жатырған сахраға енди өмир дарытуў ушын инсанды мәртлик майданына шақырып турған лирикалық қахарманның гүресшендик позициясы алдыңғы планға шығады. Лирикалық қахарман 70-жыллардағы заманласына: «Достым, қахарманлық исиң қаяқта?!-деп, оны қытықлап, жүрегіндегі мәртликти оятуў ушын шоқ таслап қояды хәм оқыўшыны жетелеп шөл қойнына алып шығады, шөлдиң монологы арқалы оның ишки дебдиўлерин тыңлатады:

Мен-Шөлмен!

Адамға баўырым жазық.

Кең көкірек жанлар турқымды өлшер.

Атам заманлардан жатқан кулазып,

Мен-Шөлмен,

Мен-Шөлмен.

Мен-Шөлмен,

Мен-Шөл!... [2:71]

Характерлердиң қәлиплесиўи ушын база таярлап берген конфликт инсан менен шөл арасындағы қатнас тийкарында жүзеге келген. Конфликттиң белгилерин үшинши хәм алтыншы бөлимлердегі район орайында болып өткен жыйналыстағы белсендилер арасындағы диалог арқалы көремиз. Бул жағдайда шөлди шегиндириў мәселесинде келип шыққан үмит пенен гүман соқлығысады.

Поэмадағы конфликт коллизиялары бир неше басқышларда раўажланған. Биринши басқыш-Нурман менен басқа бригадирлер арасында келип шығады. Бунда Нурман шөлди егинзарлыққа айландырыў мүмкин десе, ал басқаларды қорқыныш бийлеп, бул бағдарда жеңиске ерисиўине көзи жетпейди. Екинши басқышта Нурманның шөлге атланардан алдын өткен өмирин еске түсириўлеринде оның Екинши Жәхән урысына қатнасып, өмир менен өлим шегарасындағы гүреслери сәўделенеди. Үшинши басқыш-Нурманның бес жигит пенен бирге шөл қойнына барып қол урған жұмыслары арқалы көзге тасланады. Бунда олар менен бир қатарда басқа да дийқанлар шөлди өзлестиреди, суў апарарды хәм пахта ушын атызлар таярлайды. Апрель айында жерлерге биринши туқым тасланады. Бирақ Нурман жерлерин суўға ғарқаллезий етип қоя береді де, ал пахта егиўге асықпайды. Бул эпизод оқыўшының кеўлине түйин салады хәм шығармадағы конфликттиң тағы да шийеленисиўине алып келеді. Көпшилик Нурманның бул хәрекетлерин ерси көрип, енди оның ислеринен нәтийже шықпайды деп турғанда да, ол саспайды хәм өз бағытынан қайтпайды. Нәтийжеде, көп жыллық тәжирийбе хәм ақыл менен ис туғыў өз сөзин айтады хәм Нурманның жерлерин суўға әбден қандырып, кеш еккен пахтасы раўажланып кетеди де, ал керисинше, асығыслық пенен ерте еккен басқа дийқанлардың пахталары шөллеп қуўрай баслайды. Демек, поэманың жигирмаланшы бөлиминде конфликттиң шешими, яғный инсанның шөлди бағындырыўдағы толық жеңиси бериледи:

Қайтадан Нурманның аты жаңлады,
Шаққан хабаршылар жетти тағы да.
Газета, радиодан умыт қалмады
Батыр да, Сабыр да, басқалары да [2:129].

Поэмадағы жетекши конфликт адам хәм сахра ортасындағы мүнәсибетлерден келип шыққан. Бул конфликт поэманың ядросын пайда етип, басқа қарама-қарсылықлардың хәммеси оның этирапына жәмлесип, тийкаргы конфликттиң жүзеге шығыўы, оның шешим табыўы хәм характерлердің хәр тәреплеме ашылыўы ушын хызмет етип тур. Сондай-ақ, шығармада характерлердин жасалыўында образлар системасы бирин-бири толықтырып отырады. Мәселен, Батырдың образын еле де тереңирек ашып беріў хәм характериниң унамлы тәреплерин жүзеге шығарыў ушын оған жанапай ретинде Сабырдың образы киргизилген. Сабырдың минез-қулқындағы халықлық

ұазыйпаға болған көзқараслары өзи жасап турған жәмийетке үйлеспейди. Ол бир исте турақлы ислеп нәтийжеге ерисетуғын хәм өзін көрсететуғын жигит емес, ал даңқ-абыройға тез хәм ансат жол менен ерисиўди ойлайды. Соның ушын оның басы хеш бир жумысқа онлап батпайды. Мине, Сабырдың усы тәрептери Батырдың характерине контраст қойылып сүўретленген. Нәтийжеде, Батырдың характериндеги унамлы белгилердин күшейиўи тәмийинленген. Демек, «Шөл дәстаны» поэмасындағы қахарманлардын өзлерине тән ойлау хәм сөйлеу характеристикасы бар. Бул нәрсе турмыслық хәдийсе менен байланысқан халда раўажландырылған хәм поэманың идеялық мазмунын ашып беріўге тәсир еткен.

Поэмада шөлге хұжим ўақыясы менен бир қатарда Батыр менен Рахиманың мухаббаты параллель қойылып сүўретленген. Мухаббат картинасы шығармаға айрықша фон берип тур, деўимизге тийкар бар. Себеби, еки жастың ғайбана ашықлығы, пинхамы сырлары, руўхый кеширмелери хәм лирикалық шегинислери арқалы олардың жарқын образлары жасалған. Батырдың ишки дүньясында пайда болған соқлығысыўлар, мухаббатын жүрек «қыйтағы»на егип, сүйгенлигин Рахимаға тис жарып айта алмау халатлары конфликттиң гармониялық көринисин келтирип шығарған. Демек, «Шөл дәстаны» поэмасында Батыр менен Рахима ортасындағы мухаббат мәселеси сол дәўир ушын актуаль болған жәмийетлик-социаллық мәселелер менен органикалық байланыста ашылып отырады. Олардың мектеп дәўиринде көз ашқан мухаббаты сахраны бағы-бостанлыққа айландырганнан кейин ол жерлерге барып, бир сапта турып мийнет етиў арқалы және де тереңлеседи хәм поэманың соңында тек ғана шөлқуўарлардың жеңиси дәстанға айланып қоймастан, еки жастың мухаббаты да шөлдин дәстаны болып жаңлайды. Солай етип, поэмадағы мухаббат темасы ең әхмийетли социал машқалаларды өз бойына жәмлестирген бир жарқын фокус ролин атқарған, десек жәмелеспеймиз. Жуўмақлап айтқанда, «Шөл дәстаны» лиро-эпикалық поэмасында адам хәм шөл ортасындағы қатнас конфликттиң оқ тамырына айланған. Поэмада қахарманлардын ишки кеширмелери, психологиялық моментлери хәм лирикалық монологларына көбирек орын берилген. Демек, усы белгилерине қарай отырып, бул шығармада психологиялық конфликт көринислери арқалы қахарман характери жасалған деген жуўмаққа келиўге болады.

Әдебиятлар

1. Рахимжонов Н. Ўзбек адабиётда поэма. -Тошкент: «Фан», 1986, 57-б.
2. Рахманов К. Өмир, сен уллысан. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1981, 66-71-129-б.
3. Султанов Қ. Инсан қудирети. -Нөкис: «Билим», 1992, 128-б.

Мақолада таниқли қорақалпоқ шоири Кенесбой Рахмановнинг «Чўл достони» поэмасида конфликт ва характер масаласи тадқиқ қилинади. Мақолада поэманинг жанрий хусусиятларини ва қахрамонлар характерини шакллантиришда конфликтнинг роли ўрганилади.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются вопросы конфликта и характера в поэме «Легенда о пустыне» известного каракалпакского поэта Кенесбая Рахманова. В статье большое внимание уделяется изучению роли конфликта в формировании характеров героев и определяются жанровые особенности поэмы.

SUMMARY

The article deals with the analysis of questions of conflict and character in the poem “The Legend of Desert” by the famous Karakalpak poet Kenesbay Rakhmanov. In the focus of attention is the study of the role of conflict in forming the characters of heroes in the poem and the genre peculiarities of the poem.

Ш.СЕЙТОВ РОМАНЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМ ТИЛ ӨЗГЕШЕЛИГИ

Ж.О.Каниязова - өз бетинше излениўши

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: роман, бадий тил, образ, қахрамон, қахрамон характери, диалог, бадий лексика, қахрамон лақаблари.

Ключевые слова: роман, художественный язык, образ, герой, характер героя, сюжет, диалог, художественная лексика, прозвище героя.

Key words: novel, artistic speech, image, personage, character, the character of the hero, plot, dialogue, artistic vocabulary, nickname of the hero.

Көркем сөз шебери жаратқан образлар дүньясында дәўир руўхы, турмыс шынлығы, халық психологиясы өз сәўлесин табады. Бунда автордың турмыс шынлығын қаншалли дәрежеде билиўи, қахарманның ишки дүньясына кире алыўы, ең әхмийетлиси, оларды өзине тән формада, көркем усылларда сәўлелендире алыўы, бир сөз бенен айтқанда, характер жаратыўы оның дәретийшай шеберлигин белгиледи.

Характер жаратыўдың түрли усыллары бар. Жазыўшы қахарманның ишки дүньясын, қалбиниң диалектикасын оның руўхый процесслер анализи хәм оның индивидуаль характерин ашыў арқалы көрсетеди. Инсан образы хәр қыйлы руўхый халатларда хәм турмыслық картиналар арқалы да берилиўи мүмкин. Характер гейде бир-еки штрихларда, деталларда яки ондағы қандай да бир белгиниң жүзеге шығыўы арқалы да ашылыўы мүмкин. Характер өзін-өзи бахалаўы ямаса басқалардың пикирлеринде, бахаларында, еслеўлеринде жанланыўы, қахарманның өз сөзлери арқалы, я авторлық сыпаттамаларда, гейде пүткил шығарма даўамын-

да, гейде синтезленген халда жаратылыўы мүмкин. Көпшилик жазыўшылар қахарман характерин ишки қарама-қарсылықларды, руўхый дағдарысларды сәўлелендириў арқалы ашып береді. Базы бир жазыўшылар күшли драматизм, хәтте, трагедиялық жағдайларды сүўретлеу арқалы характер жаратса, басқалар сатира хәм юмордан үнемли пайдаланады. Лекин характер қандай усылда жаратылмасын, қахарманның жанлы келбети оның руўхый жағдайларының сүўретлениўи нәтийжесинде көз алдымызға елеслейди.

Характердин өзіне тән өзгешелиги, индивидуальлығы, басқа персонажлардан түпкилики парық етиўши тәрепи тек ис-хәрекеті, тили, жүрис-турысы хәм портрети арқалы ғана емес, ал оның ишки дүньясын сәўлелендириў арқалы да жүзеге келеді. Инсанның руўхый дүньясы, онда болатуғын түрли руўхый жағдайлар белгили дәрежеде турақлы болып, олар қахарман характериниң қалиплесиўинде белгили дәрежеде әхмийетли орынға ийе. Дәўир өтиўи менен, тарийхый хәм турмыс шараятларының өзгеріуи менен инсан санасы